

Types of Battles in South Khorasan Folktales and Their Comparison with Iranian Folktales

Hamed Norouzi¹
Faezeh Ghorbani Jouybari³

Fatemeh Hejrati²
Mohammad Behnamfar⁴

Received: 11/1/2025

Accepted: 26/2/2025

Introduction

In this article, given the breadth of the subject, we have first attempted to briefly examine battles as narrated in Iranian legends, focusing on the types of parties involved. In the second stage, to highlight the differences among legends from various regions, we have specifically analyzed the legends of South Khorasan. At the outset, it is necessary to clarify that by 'battle' in this study, we refer to any purposeful physical (hand-to-hand) confrontation, whether initiated willingly by the parties, imposed through conflict or harm by one side on another, or involving humans, animals, plants, supernatural beings, or even objects. Thus, the two central research questions are:

- Who are the parties involved in battles in Iranian legends?

Which parties are most commonly engaged in battles in South Khorasan legends?

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran. Email: hd_noruzi@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-1420-8622>

2. PhD Candidate in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran. Email: Fatemehhejrati@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0001-7526-8445>

3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran. Email: faeze-qorbani@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-1702-4338>

4. Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran. Email: mbehnamfar@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-0498-7995>

COPYRIGHTS

© 2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Methodology

To address these questions, the nineteen-volume collection *The Culture of Iranian Folk Legends* by Ali Ashraf Darvishian and Reza Khandan Mahabadi, along with *South Khorasan Legends* by Hamidreza Khazaei, were examined. The study was conducted through library research using a descriptive-analytical approach.

Discussion and Conclusion

Based on the findings of this research, battles in South Khorasan and Iranian legends, categorized by the parties involved, include:

- Human vs. Human
- Human vs. Self (inner struggle)
- Human vs. Animal (often involving transformations of plants or animals)
- Inanimate vs. Inanimate
- Human vs. Animal/Plant
- Human vs. Imaginary Beings
- Human vs. Object
- Human vs. Natural Elements
- Non-Human vs. Non-Human

Human vs. Human battles are further divided into familial and non-familial conflicts. Familial battles include romantic conflicts over choosing a spouse, husband-wife disputes, daughter-mother conflicts, father-child conflicts, brother-brother conflicts, father/brother-in-law vs. son-in-law, mother-in-law/sister-in-law vs. bride, stepmother vs. stepchild, and sister-sister conflicts.

Non-Human vs. Non-Human battles involve:

- Demon/Giant vs. Demon/Giant
- Demon/Giant vs. Animal
- Animal vs. Animal
- Animal vs. Inanimate/Plant
- Inanimate vs. Inanimate
- Animal/Inanimate vs. Natural Elements

In legends, even familial conflicts often depict a clear dichotomy of good versus evil. Conflicts such as father vs. child, child vs. father, brothers, sisters, mother vs. child (son/daughter), stepmother vs. stepchild (son/daughter), aunt vs. nephew, cousin vs. prince's fiancée, battles with demons, demon vs. demon, animal battles, and object battles all unfold within the framework of good versus evil. In South Khorasan legends, the family is portrayed as a center of respect and trust, with limited familial conflicts. Mythical and cultural conflicts, such as father-child or stepmother-stepchild disputes, are prevalent in both South Khorasan and Iranian legends. Non-familial battles are a recurring theme in both sets of legends. However, battles with the self (inner struggles) do not appear in South Khorasan legends.

Demons, animals, fairies, and inanimate objects are other opponents in battles, which may or may not involve humans. In Iranian legends, demons are typically negative actors, while fairies are their opposites. In South Khorasan legends, demons are not portrayed negatively and often assist humans. Battles between humans and animals/plants, and vice versa, occur in both Iranian and South Khorasan legends. Humans are generally depicted as dominant over animals. Human-object conflicts are also present in both sets of legends, with demons sometimes appearing as objects, leading to confrontations with humans. Natural elements occasionally oppose humans, with examples such as battles against wind, storms, or mountains observed in both groups of legends. However, battles between animals and inanimate objects/plants or between inanimate objects were not found in South Khorasan legends.

Keywords: Battel, Wrestling, Iranian Folktales, Oral Literature, South Khorasan Folktales.

References

- Amuzgar, J. (1992). *Divhā dar aghāz div nabudand* [Demons were not demons in the beginning]. *Kelk*, 3(30), 16–24. [In Persian]
- Arbabi, A. (2011). *Āyin-e pahlavāni, javānmardi (fotovvat) va ayyāri* [The tradition of chivalry, gallantry and roguery]. Tehran: Zavvar Press. [In Persian]
- Ansari, Z., Zarei, B., & Nurghayedzadeh Khemiri, M. (2017). *Peykargardāni-ye heyvān-ensān va ensān-heyvān dar farhang-e afsānehā-ye mardom-e Irān* [Shape-shifting between animal-human and human-animal in the culture of Iranian folktales]. *Hormozgan Cultural Research Journal*, 8(13), 93–134. [In Persian]
- Barati, P. (2022). *Divnāmeḥ* [Book of demons]. Tehran: Charkh Press. [In Persian]
- Barahani, R. (2014). *Tāriḫ-e mozakkar* [Masculine history]. Tehran: Negah Publication. [In Persian]
- Darvishian, A. A., & Khandan, R. (2021). *Farhang-e afsānehā-ye mardom-e Irān* [Culture of Iranian folktales]. Tehran: Mahris Press. [In Persian]
- Delashu, M. L. (1386/2007). *Zabān-e ramzi-ye ghessehā-ye parivār* [The symbolic language of fairy tales] (J. Sattari, Trans.) (2nd ed.). Tehran: Tus Press. [In Persian]
- Zolfaghari, H. (2014). *Ma'shuqān-e jangju dar manzumehā-ye āsheqāneh va afsānehā-ye āmeḥ* [Warrior lovers in romantic epics and folktales]. *Journal of Persian Language and Literature*, 22(77), 91–114. [In Persian]
- Fraser, J. G. (2020). *Shākheh-ye zarrin (Pazhuheshi dar jādu va din)* [The golden bough: A study in magic and religion] (K. Firuzmand, Trans.) (13th ed.). Tehran: Agah Press. [In Persian]
- Freud, S. (1390/2011). *Tafsir-e khāb* [The interpretation of dreams] (S. Roygariyan, Trans.). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Khazaei, H. R. (2006). *Afsānehā-ye khorāsān-e jonubi-ye birjand* [Folktales of South Khorasan, Birjand]. Mashhad: Mahjan Press. [In Persian]
- Ghasemi, Z. (2021). *Tahlil-e tatbighi-ye oštūrehā-ye barādar-koshi va farzand-koshi dar Farhang-e Irān, Yunān va Rom* [A comparative analysis of myths of fratricide and filicide in the cultures of Iran, Greece, and Rome] (Unpublished master's thesis). Razi University, Kermanshah, Iran. [In Persian]
- Mahjub, M. J. (2022). *Adabiyāt-e āmiyāneh-ye irān* [Iranian folk literature] (H. Zolfaghari, Ed.) (8th ed.). Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Rastgar Fasaee, M. (2004). *Peykargardāni dar asātir* [Shape-shifting in mythology]. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Sarami, G. A. (1994). *Az rang-e gol tā ranj-e khār* [From the color of the flower to the pain of the thorn] (2nd ed.). Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian]
- Hinnells, J. R. (2012). *Shenākht-e asātir-e irān* [Understanding Iranian mythology] (J. Amuzgar & A. Tafazzoli, Trans.). Tehran: Cheshmeh Press. [In Persian]

مقاله‌ی علمی - پژوهشی

انواع نبرد در افسانه‌های خراسان جنوبی و مقایسه‌ی آن با افسانه‌های ایران

فاطمه هجرتی^۲حامد نوروزی^۱محمد بهنام‌فر^۴فائزه قربانی جویباری^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۲

مشاهده‌ی مقاله‌ی منتشر شده: دوره‌ی ۱۹، شماره‌ی ۳

http://www.farhangekhorasan.ir/article_217595.html

چکیده

نبرد که ابتدا کنشی زیستی و روانی برای حفظ حیات انسان بود، با پیچیده‌تر شدن حیات اجتماعی بر همه‌ی ساحت‌های زیستی انسان نظیر اقتصاد، دین، آیین، سیاست، تفریح و جز آن حاکم شد. گسترده‌ی این کنش و واکنش‌های خصومت‌آمیز و نقش آن در زندگی را می‌توان به وضوح در افسانه‌ها که از مهم‌ترین اسناد بازمانده از حیات اجتماعی انسان هستند، مشاهده کرد. در افسانه‌ها نبرد به اعتبار طرفین، دلیل، انگیزه، نوع، دستاورد، نتیجه و جز آن قابل تحلیل است. در کنار این موارد، نباید نقش شرایط جغرافیایی، فرهنگی و اجتماعی را در افسانه‌های هر منطقه

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند (مأمور به دانشگاه تربیت مدرس)، نویسنده مسئول
hd_noruzi@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-1420-8622>

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند

Fatemehhejrati@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0001-7526-8445>

faeze-qorbani@birjand.ac.ir

۳. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند

<https://orcid.org/0000-0002-1702-4338>

۴. استاد زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند

mbehnamfar@birjand.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-0498-7995>

COPYRIGHTS

2023 by the authors. Published by the General Office of Islamic Culture and Direction southern Khorasan. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

از نظر دور داشت. در این پژوهش طرفین نبرد، مهم‌ترین پایه‌ی آن، در افسانه‌های خراسان جنوبی با روش توصیفی - تحلیلی بررسی شده‌اند. برای دریافت بهتر ماهیت، انواع و ویژگی‌های این افسانه‌ها و نیز دستیابی به درک صحیح‌تر این ویژگی‌ها، در هر بخش، نگاهی کوتاه به افسانه‌های ایران نیز شده است. با توجه به این تحقیق، طرفین نبرد در افسانه‌های ایران عبارت‌اند از: انسان - انسان، انسان - نفس، انسان - حیوان، انسان - گیاه، انسان - موجودات خیالی، انسان - شیء، انسان - عناصر طبیعی، غیرانسان - غیرانسان. نبرد انسان با انسان حوزه‌های گسترده‌ای را، از عشق و ازدواج تا نبردهای خانوادگی و غیرخانوادگی بین سطوح مختلف اجتماع، دربرمی‌گیرد. نبرد غیرانسان - غیرانسان نیز با این طرفین در افسانه‌ها قابل مشاهده است: دیو/ غول - دیو/ غول، دیو/ غول - حیوان، حیوان - حیوان، حیوان - غیرجاندار/ گیاه، غیرجاندار - غیرجاندار، حیوان/ غیرجاندار - عناصر طبیعی. با مقایسه‌ی افسانه‌های ایران با خراسان جنوبی، می‌توان دریافت که در افسانه‌های خراسان جنوبی روابط خانوادگی آرامش، دوام و استحکام بیشتری دارند. برخی از نبردها مانند نبرد با نفس، ستیز غیرجانداران و ستیز حیوان - غیر جاندار/ گیاه در افسانه‌های خراسان جنوبی نمونه‌ای ندارند. این امر احتمالاً حاکی از سادگی و نبود پیچیدگی در روایت و تفکر افراد در خراسان جنوبی است.

واژه‌های کلیدی: نبرد، کشتی، افسانه‌های ایرانی، ادبیات عامه، افسانه‌های خراسان جنوبی.

مقدمه

جنگ، ستیز و نبرد بخشی از فرهنگ هر قوم و ملت است. دلیل و انگیزه‌ی اولیه در همه‌ی نبردها دفاع از حیات و موجودیت خویش در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی بوده؛ اما به تدریج کارکردهای حقیقی و نمادین دیگری چون دفاع از وطن، حفظ سلامتی، تفریح و سرگرمی، آیین، کار و تلاش، زیبایی و تناسب اندام می‌یابد (اربابی، ۱۳۹۰: ۶۷). در فرهنگ کهن ایرانی نیز نبرد به گونه‌های مختلفی بازتاب یافته است. برای نمونه، متون حماسی، چون شاهنامه، روایتگر نبردهای آیینی و میهنی ایرانیان است و متونی، همچون سمک عیار، نبرد را با مفاهیمی مانند جوانمردی و فتوت می‌آمیزد. امروزه نیز با وجود تغییر اشکال و اهداف نبرد، هنوز نشانه‌ها و نمادهای نبردهای کهن در ورزش‌ها و آیین‌هایی چون ورزش باستانی و زورخانه دیده می‌شود؛

برای نمونه «میل» یادآور «گرز» و «کباد» همان «تیر و کمان» در نبردهای کهن است (محبوب، ۱۴۰۱: ۱۰۳۰). البته طرفین نبرد همیشه شامل انسان نمی‌شود؛ به طور مثال در نبردهای اساطیری شاهد نبرد پدیده‌های ماوراءالطبیعی در جبهه‌های خیر و شر هستیم (هینلز، ۱۴۰۱: ۶۹). بنابراین انواع نبرد، ابزارها، شیوه‌ها، طرفین و دلایل آن می‌تواند آگاهی‌های ارزشمندی در مورد فرهنگ گروهی از مردم در اختیار پژوهشگران قرار دهد. برای مثال اینکه، هر قومی، تا چه حد به نبرد به عنوان راه‌حل مشکلات می‌نگرد، آیا سعی می‌کند از آن پرهیز کند و به راه‌حل‌های دیگر روی بیاورد، آیا به نبرد به عنوان آیینی بازمانده از نیاکان توجه دارد، تا چه حد نزاع‌ها در میان افراد خانواده است و اطلاعات بسیار دیگری که می‌توان با بررسی این موضوع به آن‌ها دست یافت.

یکی از منابعی که می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در مورد میزان، کارکرد و نحوه‌ی نبرد در گذشته در اختیار پژوهشگران قرار دهد، افسانه‌هاست. ادبیات شفاهی و افسانه‌های هر قوم که جلوه‌ای - گاه واقع‌گرا و گاه خیالی - از حیات بشری‌ست، مشحون از روایت نبردهای گوناگون است و به اعتبار ملاک‌های مختلف می‌توان نبردها را واکاوی و با این حال تاکنون تنها به بخش بسیار کوچکی از آن توجه شده است. نبرد به دلایلی مانند کسب ثروت، عدالت، انتقام، تفریح، ورزش و بسیاری از دلایل دیگر رخ می‌دهد. نبردها ممکن است یک‌باره انجام پذیرند یا مرحله به مرحله بعد تازه‌ای بیابند. طرفین نبرد ممکن است به نبرد تن به تن روی بیاورند یا نبرد به ستیز به صورت گروه با گروه و یا فرد با گروه انجام پذیرد. گاهی اوقات این نزاع و درگیری بین دو رقیب عشقی اتفاق می‌افتد. گاهی این نزاع بین یک پهلوان با پهلوانی دیگر است. گاه نبرد با دزدان و راهزنان اتفاق می‌افتد و گاهی اوقات این درگیری بین اعضای یک خانواده شامل پدر و پسر، برادرها، عمو و برادرزاده، پدر زن و داماد یا برادر زن و داماد و غیره رخ می‌دهد. گاه نبرد میان انسان‌هاست و گاه میان حیوانات، گاه میان موجودات خیالی و گاه میان انسان با همه‌ی این‌ها.

در این مقاله، با توجه به گستردگی مطالب، سعی کرده‌ایم در مرحله‌ی نخست، به صورت اجمالی، نبرد را آن‌گونه که در افسانه‌های ایران روایت شده، از حیث انواع طرفین آن، واکاوی؛ در مرحله‌ی دوم، برای نشان دادن تفاوت‌هایی که افسانه‌های مناطق مختلف در این زمینه با هم دارند، افسانه‌های خراسان جنوبی را به صورت ویژه مورد مذاقه قرار دهیم. در همین ابتدا لازم

است بیان شود که منظور ما از نبرد در این تحقیق، هر گونه برخورد فیزیکی (تانه/ تن به تن) هدفمند است که خواه با اراده‌ی طرفین صورت پذیرد خواه تحمیل ستیز و آسیب از طرفی به طرف دیگر باشد، خواه توسط انسان صورت پذیرد خواه حیوان، گیاه، موجود ماورایی و یا حتی شیء. بنابراین دو پرسش محوری پژوهش حاضر عبارت‌اند از:

- طرفین نبرد در افسانه‌های ایران کدام است؟

- در افسانه‌های خراسان جنوبی بیشتر شاهد نبرد میان چه طرفینی هستیم؟

برای پاسخ به پرسش‌های بالا مجموعه‌ی نوزده جلدی فرهنگ افسانه‌های مردم ایران نوشته‌ی علی اشرف درویشیان و رضا خندان مهابادی و افسانه‌های خراسان جنوبی نوشته‌ی حمیدرضا خزاعی بررسی گردید. بررسی این مقاله به صورت کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از شیوه‌ی توصیفی - تحلیلی بوده است.

پیشینه‌ی پژوهش

در حوزه‌ی نبرد با خویشاوندان، سرامی (۱۳۷۳) در کتاب *از رنگ گل تا رنج خار* نمونه‌های خویشاوندکشی را در شاهنامه‌ی فردوسی ذکر کرده است. ذبیح‌نیا و اکبری (۱۳۹۲) در کتاب *تراژدی در اساطیر ایران* به ذکر نمونه‌های فرزندکشی پرداخته‌اند. آنتونی پاتر در کتاب *نبرد پدر و پسر در ادبیات جهان*، پس از مقایسه‌ی خاستگاه مضمون حماسی نبرد پدر و پسر در بین ملل گوناگون، رستم و سهراب را نمونه‌ی برتر معرفی می‌کند. ذوالفقاری (۱۳۹۳) در مقاله‌ی «معشوقان جنگجو در منظومه‌های عاشقانه و افسانه‌های عامه» به معرفی زنان جنگجو می‌پردازد و در پی اثبات عدم انفعال زنان برمی‌آید. سعادت (۱۳۹۸) در مقاله‌ی «شیوه‌های انتقال قدرت در اوسنه‌های عامیانه ایران» به نحوه‌ی انتقال قدرت می‌پردازد. وی در خلال مقاله از نزاع و جنگ پدر و پسر، برادرها، یا پدر زن و داماد بر سر حفظ یا تصاحب قدرت یاد می‌کند. کشاورزی، تاج‌واردی و رضایی دشت ارژنه (۱۳۹۸) در مقاله‌ی «بازتاب ایزدان اساطیری جنگ در افسانه‌های استان‌های چهارمحال و بختیاری، لرستان و کهگیلویه و بویراحمد» حضور ایزدان جنگجویی چون بهرام، سروش، باد و مهر را هم به صورت موجودی فوق بشری و هم به صورت موجودی زمینی مورد کاوش قرار می‌دهند. مقاله‌ی «بازتاب آیین پهلوانی کشتی گرفتن در ازدواج در داستان‌های

عامیانه فارسی با تکیه بر داستان‌های حسین‌قلی مستعان» نوشته‌ی شادروی‌منش و گیلکی (۱۴۰۳) به جایگاه زنان و مردان پهلوان، به‌ویژه معشوقان جنگجویی، می‌پردازد که از نبرد تن به تن و کشتی گرفتن بهره می‌جویند، اما هیچ یک از منابع بن‌مایه‌ی نبرد را به صورت عرصه‌ی گسترده‌ای با شاخ و برگ‌هایی که داراست، در افسانه‌های عامیانه مورد بررسی قرار نداده‌اند؛ از این رو ضرورت پژوهش حاضر شکل می‌گیرد.

نگاهی اجمالی به طرفین نبرد در افسانه‌های ایران

- طرفین نبرد به اعتبار دلیل

یکی از مهم‌ترین تمایزاتی که میان انواع نبرد در افسانه‌ها می‌توان قائل شد، دلیل یا دلایلی‌ست که طرفین را به این ورطه می‌کشاند. مهم‌ترین دلایل نبرد و نزاع میان طرفین در افسانه‌ها عبارت‌اند از:

قدرت و ثروت: کسب قدرت و ثروت و طمع یکی از طرفین رایج‌ترین دلیل است. شاه و وزیر در صدر حافظان و طالبان قدرت مطلق هستند؛ از این رو به نزاع و ستیزه با تهدیدکنندگان آن می‌پردازند. هرگاه پهلوانی توانمندی‌اش را ثابت کند، شاه با فرستادن او به مأموریت‌های دشوار و ناممکن سعی می‌کند از قدرت وی بکاهد. گاه نیز بر خلاف معمول، خاندان شاهی مورد تجاوز و دزدی قرار می‌گیرد و قافله‌ی دزدان اموالشان را به غارت می‌برند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۸۵). شاه‌کشی از رسوم دیرینه‌ای است که در پی ربایش و کسب قدرت در اعصار و ملل گوناگون اتفاق می‌افتاد و شاهان با آگاهی به این موضوع با احتیاط در اجتماع ظاهر می‌شدند (فریزر، ۱۳۹۹: ۳۰۸). گاه طرفین نبرد انسان‌هایی فرودست یا دوستانی هستند که بر سر ثروت‌های بادآورده و گنج‌های کهن به ستیز با یکدیگر می‌پردازند. در این موارد طرفین نبرد حتی می‌توانند نزدیک‌ترین اعضای خانواده (برادر، پدر یا فرزند) باشد.

ازدواج: گاه جنگ میان کشورها بر سر تصاحب یک دختر رخ می‌دهد. گاه فرد طماع، پادشاه است و ناچار به جنگ با کشور حریف برای به دست آوردن دختر است. گاه نبرد میان زنان و درگیری بر سر یک مرد است. در بعضی افسانه‌ها دختر کولی یا کنیز کسی است که نامزد زیبایی شاهزاده را می‌کشد و خودش را به جای او جا می‌زند. ازدواج یکی از موقعیت‌هایی است که

اشخاص برای قرار گرفتن در آن نیاز به اثبات شایستگی و توانمندی‌شان دارند. معمولاً داماد باید برای اثبات شایستگی قبل از ازدواج با دشمن شاه مبارزه یا در آزمون زورآزمایی شرکت کند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۷: ۵۰۳؛ ج ۸: ۱۲۱ و...). حتی پهلوانان نیز در افسانه‌ها برای ازدواج با شاهدخت نبرد می‌کنند و غالباً پیروز و در نهایت داماد پادشاه می‌شوند. در نبرد پهلوان‌های دو لشکر، پهلوان ممکن است داماد پادشاه و جنگ او با دشمن (قبل یا بعد از ازدواج) نشان از شایستگی وی باشد (ر.ک.: همان، ج ۸: ۵۹۵).

محافظت از میهن و هم‌میهن: دلیل دیگر نبرد، محافظت از میهن و هم‌میهن در برابر بیگانگان است. در واقع پهلوان هم اژدهاکش است هم مبارزی است که با دشمن بیگانه می‌جنگد. **دین:** نقش فرهنگ دینی نیز در وقوع نبردها کاملاً پررنگ است و گاهی دشمنان، کافر، یهودی و مسیحی نامیده شده‌اند. در همه‌ی این افسانه‌ها، کافر و غیرمسلمان ظالم است. جنگ موسی با فرعون هم از جمله نزاع‌های دینی در افسانه‌هاست (ر.ک.: همان، ج ۸: ۷۰۱). در برخی از افسانه‌ها خداوند به پهلوان در نبرد برابر غیرمسلمانان یاری می‌رساند، مانند باریدن عقرب از آسمان بر سر بوسک‌یال‌دار که دزد کافری بود (ر.ک.: همان، ج ۱۰: ۳۲۹).

- طرفین نبرد به اعتبار طبقه‌ی اجتماعی

نبرد و نزاع، آنچنانکه در افسانه‌های ایران بازتاب یافته، مختص طبقه، شغل و قشر اجتماعی خاصی نیست؛ اما می‌توان به این اعتبار، میان طرفین نبرد (فرداست - فرودست) تمایزهایی قائل شد. مهم‌ترین شخصیت فرداست در افسانه‌ها شاه است. شاه ممکن است در مقام فرداست با وزیر که فرودست او محسوب می‌شود، به ستیز برخیزد یا جدالی با عوام‌الناس داشته باشد. ممکن است شاه به دنبال کسب اموال مهم و گنج‌های ویژه‌ی مردم (ر.ک.: همان، ج ۱۰: ۴۳۴) یا حتی همسر یک مرد باشد (ر.ک.: همان، ج ۱۶: ۲۷). در بسیاری از افسانه‌ها شاه نسبت به مردم خشونت‌ی شدید اعمال می‌کند (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۱۲۴) و آن‌ها را به شدت مجازات می‌نماید (ر.ک.: همان، ج ۱۳: ۵۶۰) و حتی به همسرش نیز رحم نمی‌کند (ر.ک.: همان، ج ۸: ۲۹۲). گاه هم‌نبرد پادشاه، پهلوانی‌ست که به دنبال نابودی وی است (ر.ک.: همان، ج ۲: ۲۴۳). دومین فرداست در افسانه‌ها وزیر است که بنا به دلایلی همچون روابط عاشقانه یا محبوب بودن اشخاص دیگر نزد پادشاه و غیره تلاش می‌کند شخص مقابل را حذف کند (ر.ک.: همان، ج ۴: ۴۰۶). در برخی موارد، فرداست

فرزند یکی از صاحبان قدرت است (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۱۷۸) و گاهی نیز فرادست و فرودست، هر دو، از طبقات پایین جامعه هستند. در بسیاری از افسانه‌ها شخص فقیر یا پیرمردی از طبقه‌ی تنگدست جامعه حیوان یا وسیله‌ای جادویی در اختیار دارد و در افسانه‌ای چون «گل از کدو چماق به دست بیرون بیا»، شخصیت حمای سعی دارد به نوعی آن را از چنگ پیرمرد در بیاورد (ر.ک.: همان، ج ۱۱: ۴۷۷).

– طرفین نبرد به اعتبار جنسیت

یکی دیگر از تمایزات مهم در حوزه‌ی نبردها، تمایز در جنسیت طرفین نبرد است. معمولاً نبردهایی که در افسانه‌ها آمده، نبردهایی است که دو سوی آن مرد هستند. اما نبردهایی که توسط زنان روی می‌دهد هم در افسانه‌ها کم نیستند. این نوع نزاع شامل روابط دور و نزدیک مختلفی مانند دختر و مادر، خاله و خواهرزاده، عمه و برادرزاده، دو هوو، مادر شوهر و عروس، نامادری و دختر و... می‌شود. معمولاً پیرزن عامل شرّ و واسطه‌ی اعمال آن است. در نمای کلی افسانه‌ها، پیرزن منفی‌ترین چهره‌ی انسانی است. این عبارت را می‌توان به‌عنوان باور کلی افسانه‌ها قلمداد کرد: «هر جا رسیدی به پیرزن، سنگی بردار و سنگش بزن! هر جا رسیدی به پیرمرد، نزدش بنشین و پند یادآور» (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۳۶۲). در بسیاری از قصه‌ها پیرزن عامل جدایی افکندن میان عاشق و معشوق است و در پایان قصه به طرز دردناکی کشته می‌شود و گویا سزای اعمالش را می‌بیند (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۳۶۴).

مقایسه‌ی طرفین نبرد در افسانه‌های ایران و افسانه‌های خراسان جنوبی

در این بخش از مقاله به بررسی انواع نبرد به اعتبار طرفین آن خواهیم پرداخت و در هر بخش میان افسانه‌های خراسان جنوبی و بقیه نقاط ایران، مقایسه‌ای نیز انجام خواهد شد. به طور اجمالی می‌توان طرفین نبرد در افسانه‌ها را به صورت زیر تقسیم‌بندی کرد: ۱- نبرد انسان با انسان، ۲- نبرد انسان با نفس، ۳- نبرد انسان با حیوان/ گیاه و بالعکس، ۴- نبرد انسان با موجودات خیالی و بالعکس، ۵- نبرد انسان با شیء و بالعکس، ۶- نبرد انسان با عناصر طبیعی و بالعکس، ۷- نبرد غیرانسان با غیرانسان، ۸- نبرد حیوان با غیر جاندار/ گیاه و بالعکس.

هر کدام از این موارد به زیر مجموعه‌هایی تقسیم می‌شوند که در ادامه به آن می‌پردازیم.

نبرد انسان - انسان

نبرد عاشقانه

نبردهای عاشقانه برای انتخاب همسر در افسانه‌های ایران

بسیاری از نبردها حول و حوش مسائل عاشقانه پدیدار می‌گردد. در قصه‌های عاشقانه معمولاً عاشق در راه وصال باید با رقیب عشقی مبارزه کند. گاهی مرگ یا خودکشی یکی از عشاق بهانه‌ای برای خودکشی دیگری است که این نیز نزاع با خود است و به سبب عشق جلوه می‌کند (ذوالفقاری، ۱۳۹۳: ۹۴). نبردها و نزاع‌های مرتبط با زن و شوهر، در مراحل پیش از ازدواج هم قابل مشاهده است. در این موارد عروس که معمولاً شاهدخت است، برای انتخاب همسر با خواستگاران کشتی می‌گیرد و برنده را به عنوان همسر انتخاب می‌کند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۶: ۱۲۴). این کشتی گرفتن بعد از ازدواج به عنوان شیطنت و تفریح هم بین زن و شوهر وجود دارد (ر.ک.: همان، ج ۷: ۵۴۶) درباره زن‌های پهلوان این اتفاق هم می‌افتد که به صورت اتفاقی و ناآگاهانه در نبردی تن به تن با همسر خود حاضر شوند (ر.ک.: همان، ج ۸: ۶۰). مردان بیشتر از زنان آغازگر درگیری و نبرد و ستیزند گرچه در بسیاری از این درگیری‌ها زمینه‌ساز درگیری انجام عمل ناپسندی از سمت زن است.

نبردهای عاشقانه برای انتخاب همسر در افسانه‌های خراسان جنوبی

در افسانه‌های خراسان جنوبی اغلب درگیری‌ها و نزاع‌های میان همسران، پیش از ازدواج رخ می‌دهد. در بسیاری از داستان‌ها پادشاه یا وزیر یا شخص قدرتمندی برای تصاحب زن یک رعیت یا مستقیماً او را می‌کشند یا او را به نبردهایی می‌فرستند که در نهایت موجب مرگ او خواهد شد. در اوسنۀ «خواب»، پیرزال جادو، زن ممد را به پادشاه نشان می‌دهد و او یک دل نه صد دل عاشق زن ممد می‌شود و دستور قتل او را می‌دهد. اما با مخالفت وزیر، پیرزال جادو ممد را به آوردن سیب سه‌برقند مأمور می‌کند تا در نبرد با دیوان و پریان کشته شود (خرزاعی، ۱۳۸۵: ۵۹-۶۰). در افسانه‌ی «قلندر»، وزیر برای تصاحب زن پادشاه، او را تهدید به کشتن دو فرزندش می‌کند و وقتی زن مقاومت می‌کند، دو فرزندش را می‌کشد (همان: ۱۰۸-۱۰۹). در همین افسانه زمانی که زن پادشاه رازهایش را افشا می‌کند که هم وزیر و هم قاضی در صدد تصاحب او بوده‌اند،

سربازان پادشاه هر دو را در حال فرار از پای درمی‌آورند (همان: ۱۲۲). در افسانه‌ی «کچلو و سه شرط پادشاه»، پادشاه برای کچلو سه شرط تعیین کرده تا دخترش را به عقد او درآورد؛ اما دختر که راضی نیست ندیمه‌هایش را می‌فرستد تا کاری کنند که کچلو موفق نشود؛ ولی کچلو در نبرد با آنان پیروز می‌شود (همان: ۱۴۳). در افسانه‌ی «سیب قندی و پر کاه»، پسر پادشاه پیرزالی را برای خواستگاری از دختر پادشاه سرزمین دیگر به واسطه می‌فرستد. دختر پادشاه هم به نشانه‌ی قراری که با پسر می‌گذارد و برای نشان دادن مکان قرار می‌گوید: «بروید به باغ زرشکی و این ننه پیرزال را چوب بزنید.» (همان: ۳۵۱). مکان این چوب زدن و تنبیه کردن، همان مکان قرار پسر پادشاه و دختر پادشاه است. در همین افسانه، دختر پادشاه نامزدی هم دارد که مراقب اوست و در زمان ملاقات پسر و دختر، آن‌ها را اسیر می‌کند و در جوال می‌اندازد (همان: ۳۵۴).

نبرد زنان در افسانه‌های ایران

با استناد به سخن براهنی می‌توان گفت فرهنگ ایران اغلب مذکر است و در آن خبری از مفهوم واقعی زن نیست (۱۳۹۳: ۲۷) و دست کم تعداد زنان تأثیرگذار و پهلوان بسیار کمتر از مردان تأثیرگذار است. این مهم را می‌توان در آغازگری نبردها، نبردهای یک جانبه (جدال‌هایی که زن در آن مورد حمله و درگیری قرار می‌گیرد) و حتی مواجهه‌ی زنان با مسائل پیش‌پاافتاده، مثل جدال‌های نافرجام عاشقانه یا رقابت‌های همسایگانه، جست. حضور اسطوره‌ای زنان دلاور در قصه‌ها را می‌توان نشئت گرفته از چند چیز از جمله دوران مدرسالاری، الگوگیری از ویژگی‌های پهلوانی و جنگاوری برخی از یغ بانوان اساطیری و اعتراض به نظام مردسالاری برخی جوامع دانست (ذوالفقاری، ۱۳۹۳: ۱۱۰).

در افسانه‌ها دسته‌ای از زنان پهلوان به چشم می‌خورند و معشوق، خود، نیز گاهی با لباس رزم به میدان جنگ می‌شتابد و در کنار عاشق به دفاع از حریم کشور می‌پردازد و یا در جنگی تن‌به‌تن با عاشق خویش به صورت ناشناس به نبرد می‌پردازد و توان وی را محک می‌زند. این ستیزه را می‌توان در زمره‌ی نبرد زن (شاهدخت) با خواستگاران هم قلمداد کرد (همان: ۱۰۴).

نبردهای خانوادگی

بخش قابل توجهی از نبردهایی که در افسانه‌ها بین انسان‌ها اتفاق می‌افتد نزاع‌های خانوادگی است. در بسیاری از افسانه‌ها نزدیک‌ترین افراد یک خانواده با یکدیگر به نبرد برمی‌خیزند. در ادامه، برای بررسی دقیق‌تر به صورت جداگانه به هر یک از این موارد، پرداخته شده است (البته با توجه به تنوع این روابط به مواردی که بسامد پایینی دارند، پرداخته نمی‌شود).

نزاع زن - شوهر در افسانه‌های ایران

نزاع میان زن و شوهر در افسانه‌ها دلایل بسیار متنوعی دارد؛ اما مهم‌ترین آن‌ها خیانت زن است که واکنش و برخورد قهری همسر با او و شریکش را به همراه دارد. در بعضی افسانه‌ها مرد، زن را به سبب رفتارهای نادرست، مثل غرغرو بودن به چاه می‌اندازد (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۶: ۳۹۴). این شیوه یعنی به چاه افکندن و رها کردن زن یکی از شیوه‌های متداول تنبیه زن توسط شوهر است. در برخی از افسانه‌ها زن خودش را به جای همسر شاهزاده جا زده است و شاهزاده بعد از فهمیدن این امر او را به سزای اعمالش می‌رساند (ر.ک.: همان، ج ۷: ۳۰۲). زن در این قصه‌ها با برچسب فریبکاری و حیله‌گری توسط همسر مجازات می‌شود. فریبکاری، خیانت، غرغرو بودن و... از عواملی است که زمینه‌ساز جدال مرد با همسرش است. البته زن هم در مواردی به تنبیه یا آزار شوهر برمی‌خیزد. در قصه‌ی «عقل و دولت» زن به وسیله‌ی طلسم به مقابله با شوهرش می‌پردازد. یا همراه با هووها شوهر بهانه‌گیرش را به باد کتک می‌گیرد (ر.ک.: همان، ج ۹: ۲۴۵).

نزاع زن - شوهر در افسانه‌های خراسان جنوبی

در افسانه‌های خراسان جنوبی موارد زیادی از نزاع زن و شوهر مشاهده نمی‌شود. شاید این امر تابعی از شرایط واقعی این سرزمین و فرهنگ اطاعت و پایبندی زنان به شوهرانشان باشد. اما به هر حال به موارد نادری از این نوع نزاع در افسانه‌های خراسان جنوبی اشاره می‌شود. برای مثال در افسانه‌ی «سیب قندی و پر کاه»، پسر پادشاه پیرزالی را برای خواستگاری از دختر پادشاه سرزمین دیگر به واسطه می‌فرستد. دختر پادشاه با وجود اینکه نامزد دارد، به همسر خود خیانت

می‌کند و می‌پذیرد که با پسر قرار ملاقات بگذارد. نامزد دختر که مراقب اوست، در زمان ملاقات پسر و دختر، آن‌ها را، با ضرب و شتم، اسیر می‌کند و در جوال می‌اندازد (خزاعی، ۱۳۸۵: ۳۵۴).

نبردهای خانوادگی (غیر از همسر)

همان‌طور که پیش از این گفته شد، جایگاه مقدس و اسطوره‌ای مادر در افسانه‌ها حفظ شده و حافظ منافع دختر و دلسوز او محسوب می‌شود. تنها موارد نادری از نبرد و نزاع مادر - دختر در افسانه‌ها قابل مشاهده است؛ اما در مقابل مفهوم «مادر» سه شخصیت دیگر وجود دارند که به طرز شگفت‌آوری کنش مقابل آن را عهده‌دار هستند. پدر، نامادری و مادرشوهر کسانی هستند که مدام در حال ستیز و کشمکش معرفی می‌شوند. پدر با فرزندان در نبرد است و در بسیاری از موارد تلاش می‌کند حتی قبل از تولد فرزندان را از میان ببرد. نامادری همیشه ظالم معرفی می‌شود و مادرشوهر کسی است که به دنبال سلطه بر عروس و پسرش است.

دختر-مادر در افسانه‌های ایران

در موارد نادری در افسانه‌های ایرانی، دختر، با ترغیب شخص سوم (معمولاً ملای مکتبی که بعداً نامادری دختر می‌شود) مادر خود را از بین می‌برد (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۴: ۳۷۴)؛ اما معمولاً این نوع نزاع حالت وارونه‌ای به خود نمی‌گیرد و غالباً در افسانه‌ها مادر شخص دلسوز و نماد فداکاری است. طوری که حتی بعد از مرگ در پیکر حیوانی ظاهر می‌شود (تناسخ) و، با راهنمایی و کمک، دختر را از آسیب‌های زندگی دور می‌کند (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۱۴۴). افسانه‌ی «متیل پدر و هفت دختر» یکی از موارد نادری است که در آن دخترکشی توسط مادر صورت می‌گیرد (ر.ک.: همان، ج ۱۳: ۲۵۳). در افسانه‌های خراسان جنوبی موردی از نبرد مادر و دختر مشاهده نشد.

پدر-فرزند در افسانه‌های ایران

نبرد پدر و پسر یکی از اسطوره‌ای‌ترین نبردهای تاریخ و از مکررترین موتیف‌های نبرد در ادبیات جهان است. درباره‌ی خاستگاه نبرد بین پدر و پسر نظرات مختلفی وجود دارد. فروید ریشه‌ی این

تنش‌ها و کینه‌ی میان پدر و پسر را در رقابت آن‌ها در جلب توجه مادر می‌داند (فروید، ۱۳۹۰: ۲۸۱). در افسانه‌های ایرانی پدر نسبت به فرزند (پسر) بی‌رحم است و همین امر موجب نزاع بین این دو می‌گردد. پدرکشی هر چند محدود اما در مواردی اتفاق می‌افتد و بدعت‌گذار آن در حماسه‌ی ملی ایرانیان ضحاک ماردوش است. در *شاهنامه‌ی فردوسی* پسرکشی با قتل سهراب به دست رستم آغاز می‌شود (سرامی، ۱۳۷۳: ۴۴۸).

هر یک از طرفین می‌توانند شروع‌کننده‌ی درگیری باشند. در اغلب موارد این پدر است که شروع‌کننده‌ی تحرکات ستیزه‌جویانه است. در این حوزه پدر یا پادشاهی است که به دلیل داشتن هدف عشقی مشترک با فرزند به ستیز بر می‌خیزد و قصد نابودی او را دارد (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱: ۲۴۹؛ ج ۳: ۲۱۴ و...). یا پدری است که به تحریک نامادری حاضر به قتل فرزندش می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۳: ۳۱۴، ۳۱۹ و...) و یا پدری است که به دلیل خطای شرعی فرزند مثل شراب‌خواری کمر به قتل او می‌بندد (ر.ک.: همان، ج ۴: ۱۳۰). نبرد پدر با پسر بر سر حفظ قدرت (ر.ک.: همان، ج ۶: ۳۱۱) و یا سوءتفاهم و قتل فرزندان به اشتباه (ر.ک.: همان، ج ۴: ۱۴) هم جزو مواردی است که در آن پسر توسط پدر کشته می‌شود. نکته‌ی پر اهمیت در این نوع نبرد، بسامد بالای پسرکشی و جدال پدر با پسر نسبت به تقابل پسر با پدر است. در تقابل پسر با پدر، معمولاً اقدامات ستیزه‌جویانه‌ی پسر جوابی بر حمله‌ی پدر و در دفاع از خود یا حقوق خود اتفاق می‌افتد که انتقام یا جدالی بر سر قدرت، عشق و... است.

در بعضی از افسانه‌ها نمونه‌های اقدام پدر به کشتن فرزند دختر در بدو تولد نیز دیده می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۴: ۱۵۹). پدر ممکن است به دلایلی چون ترس از ریخته شدن آبرو (ر.ک.: همان، ج ۵: ۱۲۲)، سرافکندگی (ر.ک.: ج ۱۳: ۳۴۶)، انتقام (ر.ک.: همان، ج ۵: ۲۳۰)، جدال عشقی (ر.ک.: همان، ج ۸: ۲۷۷) اقدام به معدوم کردن دختر کند. فرزندان در افسانه‌های ایرانی تحت اطاعت خانواده، به‌ویژه پدر، هستند.

پدر- فرزند در افسانه‌های خراسان جنوبی

تمامی آنچه در بالا در مورد ستیز پدر با فرزندان بیان شد، در افسانه‌های خراسان جنوبی نیز قابل مشاهده است. در افسانه‌ی «حسن کچل»، او از پدرش طلب زن می‌کند و پس از ماجراهایی

پدرش تصمیم می‌گیرد او را به صحرا ببرد و بکشد؛ ولی حسن متوجه می‌شود و قبل از اینکه پدرش دست به کار شود، حسن پدرش را می‌کشد و در غار می‌گذارد و آتش می‌زند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۱۸۴). شخصیت اصلی در افسانه‌ی «اصل و نسب»، پادشاهی است که نمی‌خواهد دختر داشته باشد و همه‌ی دخترانش را پس از تولد کشته است. حال که ناچار است به سفر برود، به پسرش فرمان می‌دهد که همین کار را انجام دهد و خون دختر کشته‌شده را در شیشه بریزد تا او پس از برگشت بنوشد. اما برادر که دلش به رحم می‌آید، کبوتری را، به جای دختر، می‌کشد (همان: ۲۰۱). در افسانه‌ی «شش درخت بید»، پدری شش پسر و یک دختر خود را به جرم اینکه به حرف‌های او و مادرشان گوش نمی‌دهند به صحرا می‌برد و یکی‌یکی می‌کشد و دفن می‌کند (همان: ۳۷۸). موارد بسیار دیگری نیز از این نوع نبرد و نزاع‌ها می‌توان در افسانه‌های خراسان جنوبی برشمرد.

نبرد برادر- برادر در افسانه‌های ایرانی

برادرکشی از قدیمی‌ترین کهن‌الگوهای بشری است که در میان تمدن‌های زیادی مشترک است و به دلایل مختلفی چون حسادت، رقابت و اعتراض به توجه ویژه‌ی پدر به یکی از برادران صورت می‌گیرد. برخی از صاحب‌نظران ریشه‌ی این کهن‌الگو را در ناخودآگاه جمعی بشر می‌دانند و عقبه‌ی آن را به قصه‌ی هابیل و قابیل منتسب می‌دانند (قاسمی، ۱۴۰۰: ۴۸). در اساطیر ایرانی ریشه‌ی این کهن‌الگو به قصه‌ی فریدون و برادرانش باز می‌گردد (همان: ۴۸). در این اسطوره، برادرکشی کنشی تقابل‌جویانه بین شرّ و خیر به حساب می‌آید. در بسیاری از قصه‌ها یکی از برادرها نماد خیر و دیگری مظهر شرّ است. پدر معمولاً نقشی منفی در روابط بین برادران ایفا می‌کند و جدال بین برادرها نتیجه‌ی رفتار غلط وی است (همان: ۷۴).

در افسانه‌های ایرانی نیز برادرها اغلب با محبت کم نسبت به یکدیگر توصیف می‌شوند، چه در طبقه‌ی اشراف و چه در بین عوام. البته رقابت بین برادران در میان قدرتمندان بیشتر قابل رؤیت است. برادرها بهانه‌های مختلف برای درگیری با یکدیگر دارند؛ مانند رقابت عشقی (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۶: ۱۳۱) یا طمع قدرت (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۳۹۴) و حکومت و یا ثروت و تقسیم گنج (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۴۸۶) و در نهایت باید گفت برادرکشی امری متداول در افسانه‌های ایرانی است.

نبرد برادر - برادر در افسانه‌های خراسان جنوبی

بر خلاف افسانه‌های نقاط دیگر ایران، در افسانه‌های خراسان جنوبی موارد نادری از این نوع نبرد مشاهده می‌شود. در تنها مورد در افسانه‌ی «برگ ظلمات»، برادر کوچک‌تر که انسان عاقلی - ست، دو برادر بزرگ‌تر را نجات می‌دهد؛ اما آن دو، برای گرفتن برگ ظلمات از او، با هم همدست می‌شوند و در نهایت او را کور می‌کنند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۱۹۴). در افسانه‌ی «دختر چین و ماچین» که روایتی دیگر از افسانه برگ ظلمات است، دو برادر بزرگ‌تر، برادر کوچک را در چاه می‌اندازند و به راه خود می‌روند (همان: ۳۴۰).

نبرد پدر زن / برادر زن - داماد در افسانه‌های ایرانی

در افسانه‌های ایرانی، پدرزن و برادرزن معمولاً مخالف با ازدواج و مانع از انجام آن هستند. معمولاً ممانعت از وصال توسط پدر زن انجام می‌شود (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۵: ۱۵۴) و در مواردی داماد برای پس گرفتن عروس لشکرکشی می‌کند (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۶۱۰) و یا شخصاً با پدر عروس درگیر می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۱۶: ۳۱۹). برای مثال در قصه‌ی «انس پری»، ملک محمد، بر سر ازدواج با خواهر شاه، شاه را تهدید و خواهرش را خواستگاری کرد (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۳۰۴). در افسانه‌های خراسان جنوبی موردی از این نوع نزاع یافت نشد. البته در برخی افسانه‌ها مانند «گل خندان» (خزاعی، ۱۳۸۵: ۲۲۷ - ۲۴۳) پدر عروس ممانعت‌هایی در وصال فراهم می‌کند؛ اما این ممانعت‌ها به نزاع و نبرد منتهی نمی‌شود.

نبرد مادر شوهر / خواهر شوهر - عروس در افسانه‌های ایرانی

در افسانه‌های ایرانی مادر شوهر نماد آسیب و ظلم معرفی می‌شود. این نزاع جنبه‌ی دو طرفه می‌یابد و در بعضی از افسانه‌ها عروس شروع‌کننده‌ی درگیری است؛ در قصه‌ی «عروس و مادرشوهر»، چهار عروس با هم متحد شده، به مقابله با مادرشوهر بدجنس می‌پردازند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۹: ۱۶۴). شخصیت خواهر شوهر به اندازه مادر شوهر منفی نیست. در افسانه‌ها اگر نزاعی میان خواهر شوهر و زن برادر اتفاق بیفتد، شروع نزاع از سوی زن برادر است (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۹۲). چنین موردی در افسانه‌های خراسان جنوبی مشاهده نشد.

نبرد نامادری – فرزند خوانده در افسانه‌های ایرانی

نامادری مفهومی منفی است که منشأ نخواستن‌هاست. نخواستن فرزندان همسر و ستیز با همسر. در فرهنگ افسانه‌های مردم ایران هر جا از نامادری سخن به میان می‌آید، تلاشی برای تقبیح نام اوست؛ چرا که در تمامی قصه‌ها نامادری سر منشأ دعوا و درگیری است. در بعضی قصه‌ها تلاش نامادری برای حذف پسر همسر است و از جان دختر می‌گذرد. در دل همین قصه‌ها، آن‌جا که به ستیز با پسر بر می‌خیزد، گوشت او را می‌پزد و با کل خانواده به خوردن آن می‌نشیند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱: ۳۹۸). در بعضی از قصه‌ها به آزار روحی و ستم کردن به دختر همسر اکتفا می‌کند و آن‌جا که او را رقیب خود در زیبایی می‌بیند، قصد کشتن او را می‌کند (ر.ک.: همان، ج ۵: ۱۲۷).

نبرد نامادری – فرزند خوانده در افسانه‌های خراسان جنوبی

در افسانه‌های خراسان جنوبی مواردی از این نوع نزاع مشاهده می‌شود. برای مثال افسانه‌ی «بی‌بی‌هور و بی‌بی‌نور» با درگیری و نزاع یک دختر با نامادری‌اش آغاز می‌شود و این منازعه تا پایان داستان ادامه پیدا می‌کند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۱۲۶-۱۳۰). در افسانه‌ی «بلبل سرگشته»، نامادری به دخترخوانده‌اش امر می‌کند که چاقویی بیاورد و پسرخوانده‌اش را می‌کشد و در دیگ می‌پزد و به همسرش می‌دهد (همان: ۲۵۴). رواج این نوع از قساوت نامادری در همه افسانه‌های ایرانی چشمگیر است.

نبرد خواهران در افسانه‌های ایرانی

در تعدادی از افسانه‌های ایرانی خواهر یا خواهرهای بزرگتر به موقعیت خواهر کوچک حسودی می‌کنند و در صددند او را از بین ببرند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۲: ۳۰۹). رقابت بین خواهران ممکن است رقابتی عشقی بوده و برای انفصال بین عاشق و معشوق اتفاق بیفتد (ر.ک.: همان، ج ۴: ۳۹۰). البته نزاع میان دو یا چند خواهر به دلایل مختلفی همچون گرسنگی، ترس از افشای راز و حسادت نیز اتفاق می‌افتد. جنگ و جدال میان دو خواهر اغلب غیرمستقیم یا به صورت توطئه‌چینی و دسیسه کردن علیه یکدیگر و یا با خوردن زهر صورت می‌گیرد (ر.ک.: همان، ج ۴: ۱۳۳).

نبرد خواهران در افسانه‌های خراسان جنوبی

در میان افسانه‌های خراسان جنوبی در اوسنه «نی»، دو خواهر بزرگ‌تر برای جلوگیری از افشای رازهایشان، خواهر کوچکتر را می‌کشند و به راه خود می‌روند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۲۲۳). اما به کیفر این کار، برادرشان دو خواهر بزرگ‌تر را به شدت کتک می‌زند و در اتاقی تاریک زندانی می‌کند (همان: ۲۲۶).

نبردهای غیرخانوادگی

نبردهای غیرخانوادگی در افسانه‌های ایران

یکی از کنش‌های پرتکرار بین مردم جنگ و جدال آن‌ها با یکدیگر بر سر مسائل مختلفی است که گاه ناشی از اتفاق و حادثه است و گاه ستیزی عامدانه برای فریب دادن، رقابت کردن، به قدرت رسیدن و ... است. در برخی داستان‌ها شاهد ستیزی دو همسایه بر سر تقسیم گنج هستیم (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۵: ۳۲). درگیری بر سر مسائل مالی که ریشه در فقر و فقدان مالی دارد گاه تا آن‌جا پیش می‌رود که صاحب‌خانه غذا را از مهمان پنهان می‌کند و مهمان غذا را می‌دزد (ر.ک.: همان، ج ۹: ۳۶۷). گاه یک کلام ساده زمینه‌ی دعوا و درگیری را فراهم می‌کند، مانند قصه‌ی «سه نفر مکتب‌دار» که در آن سه مکتب‌دار بر سر اینکه سوار اول به کدامشان سلام کرده با هم دعوا می‌کنند (ر.ک.: همان، ج ۷: ۴۸۷). در این دسته از طرفین نبرد، می‌توان به نزاع قاضی با مفتش (ر.ک.: همان، ج ۹: ۴۲۲)، کچل با اهالی روستا (ر.ک.: همان، ج ۱۱: ۱۶۰) و استاد با شاگرد (ر.ک.: همان، ج ۹: ۳۱۱) نیز اشاره کرد.

نبردهای غیرخانوادگی در افسانه‌های خراسان جنوبی

در افسانه‌های خراسان جنوبی بسامد این نوع از نزاع‌ها بسیار زیاد است. در داستان «دختر ابریشم‌کش»، قافله‌ی چهل دزد به خانواده‌ی پادشاه حمله می‌کنند و مال و اموالشان را به غارت می‌برند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۸۵). در همین داستان، مردافکن و شیرافکن، که هر دو زنان یک مرد هستند، برای نجات او در نبردی تمام قافله‌ی دزدان را از دم تیغ می‌گذرانند (همان: ۸۶). در همین افسانه، همین دو زن در نبرد با پادشاه دزدان دست و زبان پادشاه را به یک ضرب قطع

می‌کنند (همان: ۸۷). در همین افسانه، این دو زن به شهری می‌رسند که پادشاهش مهمان‌هایش را می‌کشد. آن‌ها سربازها و اراذل این پادشاه را هم از سر راه برمی‌دارند (همان: ۹۱ - ۹۲). در داستان «حسن کچل» استاد کفش‌دوز در دو مرحله شاگردانش را می‌کشد. این‌ها پسران مردی هستند که فرزندانش را برای شاگردی نزد کفاش فرستاده و به او گفته «گوشتش از شما و استخوانش از ما». کفاش هم با قساوت تمام گوشت آن‌ها را برمی‌دارد و استخوان‌ها را برای پدر می‌فرستد (همان: ۱۷۴ - ۱۷۵). در همین داستان، حسن کچل به تلافی قساوت‌های کفاش سعی می‌کند او را بکشد. استاد کفش‌دوز به همراه همسرش فرار می‌کند. در راه به خیال اینکه حسن در شکم خر و گاو پنهان شده باشد، شکم آن‌ها را هم می‌برد؛ اما در نهایت، حسن با همدستی غیرآگاهانه‌ی زن، کفش‌دوز را به دریا می‌اندازد (همان: ۱۷۹). در افسانه‌ی «غلام»، پادشاه «آقا»ی خانه را که به دزدی به خزانه‌ی پادشاه رفته، دستگیر و به دو شقه می‌کند و هر شقه را به یک طرف بازار می‌زند (همان: ۳۰۷). در افسانه‌ی «خون»، پسر تاجری که به وصیت پدرش عمل می‌کند و دوازده شتر با بار جواهر را برای فردی دیگر می‌برد، در راه توسط مرد جوانی کشته می‌شود و اموالش به غارت می‌رود (همان: ۴۳۳). از این دست نبردها و نزاع‌ها در افسانه‌های خراسان بسیار یافت می‌شود.

نبرد انسان با خود (نفس) در افسانه‌های ایرانی و خراسان جنوبی

درگیری انسان با نفس خود را می‌توان به نوعی نزاع تعبیر کرد که در افسانه‌های ایرانی قابل مشاهده است. گاه این درگیری با گدایی کردن شخص و برای شکست دادن نفس اتفاق می‌افتد (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۹: ۱۳۱) و گاه این نبرد در واقع ایستادگی انسان مقابل نفس و هوس‌های نفسانی خود است. خودکشی اوج جدال یک انسان با نفس خودش محسوب می‌شود. در افسانه‌های ایرانی گاه عاشق و معشوق در فراق هم و به گمان از دست دادن یکدیگر دست به خودکشی می‌زنند (ر.ک.: همان، ج ۸: ۴۸۵) یا معشوق بعد از مخالفت پدر با ازدواج اقدام به خودکشی می‌کند (ر.ک.: همان، ج ۸: ۴۴۱). در بعضی افسانه‌ها خودکشی بعد از عصبانیت شدید صورت می‌پذیرد (ر.ک.: همان، ج ۷: ۲۴۳). حتی در برخی داستان‌ها دیوها هم خودکشی می‌کنند (ر.ک.: همان، ج ۱۲: ۶۲۵). در قصه‌های سنگ صبور زمانی شاهدخت تصمیم به

خودکشی می‌گیرد که رقابت عشقی را تمام یافته می‌داند. البته این اقدام ناموفق است و شخص به حق واقعی‌اش می‌رسد (ر.ک.: همان، ج ۷: ۲۴۳). چنین مواردی در افسانه‌های خراسان جنوبی مشاهده نشد.

نبرد انسان - حیوان / گیاه

نبرد انسان - حیوان / گیاه در افسانه‌های ایرانی

نبرد انسان با حیوانات یکی از پربسامدترین انواع نبرد در افسانه‌های ایرانی است. این نوع نبرد در حالت‌های متعددی رخ می‌دهد:

- کشتن حیواناتی همچون مار به نشانه‌ی اثبات توانمندی (ر.ک.: همان، ج ۵: ۱۸۲)؛
 - کشتن حیوانات موذی مانند مار برای حفظ جان (ر.ک.: همان، ج ۴: ۳۷۶)؛
 - کشتی گرفتن پهلوان با حیواناتی مانند شیر در راستای زورآزمایی و یا رام کردن موجوداتی که حضورشان مدت‌ها موجب رعب و وحشت در میان مردم بود (ر.ک.: همان، ج ۵: ۳۲۱)؛
 - ستیز با حیوانات ویژه‌ای مانند خروس در پی واکنش به ظلم و بی‌عدالتی (ر.ک.: همان، ج ۴: ۳۲۵)؛
 - ستیز با حیواناتی مانند خرس برای محافظت از ناموس (ر.ک.: همان، ج ۴: ۲۹۰)؛
 - ستیز با حیوانی که در واقع حیوان نیست و با پیکرگردانی به هیئت حیوان درآمده است (ر.ک.: همان، ج ۱۳: ۷۲)؛
 - ستیز حیوانات با انسان (به عنوان مثال هجوم گروهی از حیوانات به لشکر شاه) (ر.ک.: همان، ج ۱۸: ۶۲۲)؛
 - نبرد حیواناتی مانند خرس با زنان برای تصاحب آن‌ها (ر.ک.: همان، ج ۵: ۳۴۱)؛
 - نبردهای نمادین و استفاده از حیوانات به عنوان نماد در مقابل انسان مانند گرفتار شدن مار و زن در چاه و تلاش مار برای نجات یافتن از دست زن غرغرو (ر.ک.: همان، ج ۱۶: ۲۹۴).
- گیاهان نیز مانند حیوانات نقشی اساسی در اساطیر دارند. مشی و مشیانه که در اساطیر ایرانی نخستین زوج بشر تلقی می‌شوند، در ابتدا به صورت گیاهی به هم پیوسته رویدند و سپس تشکیل‌دهنده‌ی درختی بودند که ده نژاد بشر از آن‌ها شکل گرفت (هینلز، ۱۳۹۱: ۹۱). در قصه‌ها و روایت‌های عامه گیاهان در مقام نبرد، بیشتر در جایگاه ستیزه‌جو ظاهر می‌شوند. در برخی

قصه‌ها، گیاه در ابتدا انسان یا پری بوده که به طریق پیکرگردانی به گیاه بدل شده است. در داستان‌هایی همچون «نارنج و ترنج ۱» به دستور کنیز درخت نارنج را که از خون دختر نارنج و ترنج روییده بود، از ریشه درآوردند (ر.ک.: همان، ج ۱۵: ۵۲). از خون دختر نارنج و ترنج، در بعضی از روایت‌های این قصه، نی می‌روید. به دستور کنیز نی را می‌برند (ستیز با گیاه) و با آن گاچویی (گهواره‌ای) می‌سازند. در این قصه‌ها گاچو به کودک درون گهواره فشار می‌آورد و او را مورد آزار و اذیت قرار می‌دهد (ستیز گیاه با انسان) (ر.ک.: همان، ج ۱۵: ۶۵، ۹۴).

پیکرگردانی در حیوانات و گیاهان

افسانه‌ها و اساطیر ملل تجلی‌دهنده‌ی بخشی از آمال و آرزوهای هر ملتی است؛ بی‌مرگی، صحبت کردن با حیوانات و اشیاء، رفتن به آسمان، رویین تن شدن، زیبا بودن، رفتن به سرزمین مردگان و... از آرزوهای دور و دراز انسان است که در افسانه‌ها بازتاب یافته‌اند (انصاری و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۴). در افسانه‌ها شاهد رسیدن شخصیت‌ها به این اهداف هستیم و پیکرگردانی یکی از راه‌های وصول به این هدف‌هاست. پیکرگردانی تغییر اساس هستی و هویت شخص با نیروی ماورالطبیعی است که ممکن است تغییر صرف در هیئت ظاهری باشد و یا در درون هم مسبب تغییراتی بنیادی باشد (رستگار فسائی، ۱۳۸۳: ۴۴). این امر توسط شخصیت‌های مختلفی صورت می‌گیرد؛ هم ایزدان تغییر هیئت می‌دهند، هم غول‌ها، جنیان و پریان، هم موجودات اهریمنی و هم انسان‌ها و گیاهان و حیوانات. در افسانه‌ها، موجودی که به واسطه‌ی پیکرگردانی به شکل حیوان ظاهر می‌شود و به نبرد با انسان می‌پردازد یا انسانی است که با آموختن سحر و در قالب ستیز استاد - شاگرد نبرد می‌کند. یا دیوی است که به هیئت حیوانی درآمده (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۸: ۹۶) و یا پری یا شخصی است که با یک اتفاق مانند خوردن آب از چشمه‌ی حیوانات به صورت حیوان درآمده و بعد مورد تهدید قرار می‌گیرد (ر.ک.: همان، ج ۵: ۳۷۵). در مواردی انسان یا پری بعد از مرگ با قرار گرفتن در کالبد حیوانی زندگی تازه را از سر می‌گیرد و در ادامه با تنش‌هایی مواجه می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۱۵: ۱۲۹). دلاشو معتقد است این مسخ و پیکرگردانی می‌تواند نمود نزاع میان توحش و تمدن باشد و نمایانگر جذبه‌ی زندگی نباتی و حیوانی برای انسان نیمه وحشی است (۱۳۸۶: ۱۳).

نبرد انسان - حیوان / گیاه در افسانه‌های خراسان جنوبی

در افسانه‌های خراسان جنوبی هم نمونه‌های زیادی از این گونه نبرد مشاهده می‌شود. برای مثال در افسانه‌ی «سوم ماه» تاجری که در بیرون شهر اتراق کرده، در شب دو مار سیاه و سفید را می‌بیند که صورت پیکرگردانی شده‌ی یک زن و مرد خیانتکار هستند. مرد تاجر با شمشیر به آن‌ها حمله می‌کند و دم هر دو مار را می‌کند و بعدها از طریق همان دم آن‌ها به کیفر اعمالشان می‌رسند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۲۰-۲۲). در اوسنۀ «خواب»، لشکر ماهی‌ها به فرمان پادشاه ماهی‌ها به پادشاه و لشکرش حمله می‌کنند و، با ویران کردن قصر، سبب غرق شدن آن‌ها می‌شوند (همان: ۶۸). در افسانه‌ی «دختر ابریشم‌کش»، شیرافکن و مردافکن به شهری می‌رسند که پادشاه آن مهمان‌هایش را خوراک شیرهایش می‌کند. آن‌ها همه شیرهای پادشاه را در نبرد می‌کشند (همان: ۹۱). در افسانه‌ی «درخت رنگ‌به‌رنگ»، پسر شکارچی پادشاه، به توصیه‌ی پیرمرد مرشد، برای آهوی شاخ نقره و شاخ طلا بر لب چشمه دام می‌گذارد و در نهایت پس از گرفتار کردن، آن‌ها را به ریسمان می‌بندد و می‌برد (همان: ۱۵۱-۱۵۳). در افسانه‌ی «پلنگی از همه رنگی» هم چهار حیوان پلنگ، روباه، عقاب و مار به قصر پادشاه می‌روند و، با وجود مقاومت شاهزاده خانم، او را با خود پیش صاحبشان می‌برند (همان: ۱۶۵-۱۶۶). در افسانه‌ی «بلبل سرگشته»، پسری که توسط نامادری‌اش کشته و تبدیل به بلبلی شده، مادرخوانده را که قاتل است و پدرش را که گوشت او را خورده با انداختن درفش و دسته‌ی سوزن در حلقشان می‌کشد (همان: ۲۵۷). در افسانه‌ی «شه مار سفید»، این مار یکی از دخترهای پیرمرد را به ازای جان او می‌خواهد. یک دختر را پس از عقد به خانه خود می‌برد و می‌خورد و پستان‌هایش را از سقف خانه هفتم آویزان می‌کند. سپس دختر دوم را به بهانه‌ی بیماری دختر اول می‌برد و همین کار را می‌کند. دختر سوم هم به همین بهانه به خانه‌ی مار می‌رود اما متوجه فریب مار می‌شود و فرار می‌کند. مار به تعقیب او می‌رود و دختر با جوال دوز و نمک به مار آسیب می‌زند و در نهایت، با انداختن آس به گردن مار، او را در دریا غرق می‌کند (همان: ۴۱۷).

در افسانه‌ی «شش درخت بید»، پدری شش پسر و یک دختر خود را به جرم اینکه به حرف‌های او و مادرشان گوش نمی‌دهند به صحرا می‌برد و یکی یکی می‌کشد و دفن می‌کند (همان: ۳۷۸). از محل دفن پسرها شش درخت بید و از قبر دختر یک درخت گل می‌روید. بعدها اقوام این

پیرمرد برای چیدن گل‌های این درخت به صحرا می‌روند و این درخت گل و درخت‌های بید راز پیرمرد را افشا می‌کنند. پیرمرد عصبانی سعی می‌کند با اره و تیشه درخت‌ها را قطع کند. اما در نهایت وقتی بالای یکی از درخت‌ها رفته بود، به پایین می‌افتد و می‌میرد (همان: ۳۸۰).

نبرد انسان - موجودات خیالی

نبرد انسان - موجودات خیالی در افسانه‌های ایرانی

از دیگر اشکال نبرد، نبرد انسان با موجودات خیالی، مانند دیوها، غول‌ها، فرشتگان و اجنه است. دیو از موجودات خیالی است که هم با انسان (مرد و زن) هم با غیر انسان در نبرد است. در ایران دیوها خدایان مطرود و دشمن تلقی می‌شدند و آسوره‌ها در جایگاه خدایی به‌عنوان خدای واحد تثبیت شدند (آموزگار، ۱۳۷۱: ۱۸). قصه‌ها و افسانه‌های فارسی جایگاه تجلی قدرت دیوان همراه با باور دشمن‌انگارانه‌ی همراه با آن‌هاست.

در بسیاری از افسانه‌های ایرانی در نبردها، دیوان حضوری جدی دارند. در نبردهای عاشقانه گاه دیو با پهلوان یا شاهزاده‌ای مبارزه می‌کند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۶: ۵۰). گاه دختر شاه پریان یا شاهدخت اسیر دیو است و دیو برای رسیدن به مقصود خود پیوسته در ستیز با اوست (ر.ک.: همان، ج ۴: ۴۵۴). دیو به‌عنوان موجودی عظیم‌الجثه نماد قدرت و توان جسمی است؛ حال آنکه از نظر عقلی و فکری در کمترین بهره‌ی خود قرار دارد. در این حالت هنگامی که پهلوان یا شاهزاده‌ای با دیوی مواجه می‌شود، به سبب نیروی عقل و همراهی آن با توان بدنی، غالب می‌شود و پیروزی نهایی از آن اوست. دیوها توانایی پیکرگردانی و قرارگیری در هیئت دیگری همچون انسان و حیوان را دارا هستند. در بعضی از افسانه‌ها دیو به شکل درویشی ظاهر می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۸: ۱۱۲). گاهی دیو در یک ازدواج ممنوعه با انسان قرار می‌گیرد و به جهت اقدام نامتعارفی که صورت گرفته دیو توسط برادر یا پدر دختر کشته می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۸۹). غالباً طی این ازدواج‌ها فرزندی به دنیا می‌آید که از قوای بدنی پدر و نیروی فکری مادر برخوردار است. دیوزاد در این قصه‌ها نقش ابر قهرمانی را ایفا می‌کند و حتی دیو (پدر) توسط دیوزاد (پسر) کشته می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۴: ۳۳۷). حمایت دیوزاد از دایی و کشتن پدر به سبب آن، گواه غلبه‌ی خصلت انسانی دیوزاد در این قصه‌هاست. در داستان‌هایی شبیه به

پهلوان پنبه شخصی عادی با دیوها مواجه می‌شود و طی رقابتی که بین او و دیوها شکل می‌گیرد، از حالت رکود و سرخوردگی خارج می‌شود و با اعتماد به نفسی مضاعف به زندگی برمی‌گردد (ر.ک.: همان، ج ۳: ۴۸).

به طور کلی، نبرد با دیو نمایانگر سدی است که با شکستن آن رسیدن به امور ناممکن امکان‌پذیر می‌شود. در بسیاری از قصه‌ها شاهد درگیری و نبرد قهرمان یا پهلوان قصه با ۴۰ دیو، ۷ دیو یا بیشتر هستیم که حاکی از انجام کار خیلی سخت توسط پهلوان است. این نبردها گاه برای رسیدن به معشوق صورت می‌پذیرد، گاه اثبات توانمندی و قوای جسمی و گاه دفاعی است در برابر حمله دیوها. در بعضی از قصه‌ها، نزاع و درگیری دیو با زنان صورت می‌پذیرد. در قصه‌هایی مانند «ماراتتی»، دیو یا آلازنگی قصد خوردن دختر یا دخترهایی را دارد که از خانواده دور شده‌اند و در بیابان یا صحرا مشغول کار هستند (ر.ک.: همان، ج ۱۳: ۶۱). گاهی نیز دیو با دختر سوم پیرمردی ازدواج می‌کند که قبل از آن با دو دختر قبلی ازدواج کرده و آن‌ها را خورده است اما دختر سوم با زیرکی از دست دیو نجات می‌یابد یا دیو را به هلاکت می‌رساند (ر.ک.: همان، ج ۴: ۳۹۸).

در شمایل کلی افسانه‌های پهلوانی، پهلوان بعد از نبرد با هر کدام از موجود (به صورت گذشتن از مرحله‌ای) در مرحله‌ی بعد با آن موجود به‌عنوان جنگجوی موافق و در گروه خود به کارزار می‌شتابد. در واقع دیو یا انسان بعد از نبرد با پهلوان، غلام او می‌شود و در جبهه‌ی او به دفاع از وی می‌پردازد. در جنگ‌های نیابتی گاهی دیوها به نیابت از پهلوان به جنگ با دشمن او می‌پردازند (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۱۶۶). به جز انگیزه‌ی واسطه‌ای در نبرد، دیوها گاهی با انگیزه‌ی شخصی به نبرد با حیوانات می‌پردازند (ر.ک.: همان، ج ۸: ۴۶۷).

نزاع انسان با اجنه و پریان نیز در زمره‌ی نبردهای انسان با موجودات ماورایی قرار می‌گیرد. پریان با ظاهری فریبنده از جمله دام‌های اهریمنی انگاشته می‌شوند. بر خلاف شمایل پری در ادبیات دینی فارسی میانه، پری در ایران اسلامی دارای فر و شکوه است و جلوه‌ای متمایز از پیش از آن می‌یابد (براتی، ۱۴۰۱: ۵۴). در افسانه‌های ایرانی شاهد هر دو کنش مثبت و منفی پری هستیم. جدال دختر پریزاد با دزدها، با کنشی مثبت و نزاع با شاهزاده‌ها در جایگاه اغواگری عاشق‌کش با کنشی منفی صورت می‌پذیرد. در قصه‌ی «شاه عباس و حورپری»، حورپری با دیگر زنان شاه عباس طریق عناد پیش گرفته و در صدد از بین بردن آن‌ها بر می‌آید (ر.ک.: درویشیان

و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۹: ۲۰۲). گاه دختر شاه پریان قربانی رقابت عشقی با کنیز شاهزاده یا دختر عمومی وی می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۵: ۳۷۵).

نبرد انسان - موجودات خیالی در افسانه‌های خراسان جنوبی

در باورها و افسانه‌های محلی خراسان جنوبی، دیوها منحصرأ کارکرد منفی ندارند بلکه در سایه‌ی تدبیر و خرد انسانی می‌توانند یاری‌گر انسان نیز باشند (براتی، ۱۴۰۱: ۵۰). اما اژدها اغلب نقشی کاملاً منفی دارد. در اوسنه «خواب» (خزاعی، ۱۳۸۵: ۵۶) پادشاه و نوکرهایش به جنگ اژدها می‌روند که ممد چوپان هم به صورتی تصادفی با آنها همراه می‌شود و در نهایت این چوپان است که با شمشیر اژدها را به دو نیم می‌کند (همان: ۵۸). در همین اوسنه، ممد برای آوردن سیب سه‌برقند و نجات همسرش از دست پادشاه ناچار است جوانی بالدار را به دام ببندد که از دهانش سیب سه‌برقند می‌ریزد و از رد هر قدمش یک خشت طلا و یک خشت نقره، شب‌ها تا صبح کنار چشمه نشسته و روی پایش می‌زند (همان: ۶۱). در افسانه‌ی «دختر ابریشم‌کش»، پیرزال جادو دست به شکم جوان می‌اندازد و با چنگ دل و دلبند او را می‌کند و به هوا پرتاب می‌کند (همان: ۹۳). در همین داستان، شیرافکن و مردافکن، پس از نبرد با پیرزال جادو، او را اسیر و مجبور می‌کنند که جای لنگه کفشی را که پنهان کرده، افشا کند (همان: ۹۸). در انتهای افسانه‌ی «گگر»، قهرمان داستان، در نبرد با برزنگی (غول) دست و پای او را می‌گیرد و به داخل تنور پرتابش می‌کند (خزاعی، ۱۳۸۵: ۱۳۸). در افسانه‌ی «برگ ظلمات»، پسر پادشاه با دیو و برزنگی نبرد می‌کند و، بدون کشتن، آنها را شکست می‌دهد؛ اما زمانی که به قصر دختر شاه پریان وارد می‌شود، ناچار می‌شود چهل دیو را که روی چهل پله قصر هستند، گردن بزند (همان: ۱۹۲). در همین افسانه، لشکر دیو و عفریت و پری برای پیدا کردن آورنده‌ی برگ ظلمات به قلعه‌ی پادشاه حمله‌ور می‌کنند. دو برادر دروغگوی شاهزاده توسط این لشکر کشته می‌شوند (همان: ۱۹۵-۱۹۷). در افسانه‌ی «دختر چین و ماچین»، پسر پادشاه که روایتی دیگر از افسانه‌ی برگ ظلمات است، اژدهایی دریایی را که هر سال تمام محصولات کشاورزان را می‌بلعید با ضربه‌ی شمشیری می‌کشد و سرش را جدا می‌کند (همان: ۳۳۵). در همین افسانه، پسر پادشاه یک اژدهای کوهی را هم با همین شیوه می‌کشد (همان: ۳۳۶). در همین افسانه، لشکر دیو و عفریت،

برای پیدا کردن کسی که دواي درد سر را از دختر چین و ماچین ربوده، به قصر پادشاه حمله می‌کنند و دو برادر بزرگتر دروغگو را دستگیر می‌کنند (همان: ۳۴۳). در افسانه‌ی «سه وصیت»، مردی که به توصیه‌ی مادرش عمل کرده و شب‌هنگام وارد شهر نشده، در بیرون شهر با پیرزن جادوگری که دختر پادشاه را کشته و سر او را بریده درگیر می‌شود، اما تنها موفق می‌شود بافه‌ای از موهای او را بکند و جادوگر فرار می‌کند (همان: ۲۴۷). در پایان همین افسانه، مرد جوان با کمک بافه‌ی مو، جادوگر را می‌یابد اما سعی می‌کند فرار کند که لشکر پادشاه پس از اسارتش او را می‌کشند (همان: ۲۴۹). در افسانه‌ی «غلام»، پادشاه برای یافتن دزد، چهل پیرزال را در شهر روانه می‌کند. اما دزد با حمله‌ی یک پیرزال، دست او را می‌برد و او را زنده زنده در چاه می‌اندازد (همان: ۳۲۰). در افسانه‌ی «جناب عزرائیل»، او که همراه مردی در سفر است، در میانه‌ی راه پسر بچه‌ای را می‌گیرد و در استخری پرتاب می‌کند. پسر بچه پس از دست و پا زدن بسیار جان می‌دهد. عزرائیل بعداً به آن مرد می‌گوید که آن بچه، بلاگردان او بوده است (همان: ۳۶۱). در افسانه‌ی «شاه عباس و دختر پری‌زاد»، دختر پری‌زاد در ازای افشای راز آوردن غذا و خوراک برای پیرمرد، او را مورد ضرب و شتم قرار می‌دهد (همان: ۲۶۲). در همین افسانه، وزیر که به خواستگاری دختر پری‌زاد رفته، ولی نتوانسته شرط او را به جای آورد، سرش توسط جلاد به دیوار باغ زده و کشته می‌شود (همان: ۲۶۴).

نبرد انسان - شیء در افسانه‌های ایران و خراسان جنوبی

در افسانه‌های ایرانی به‌ندرت یک شیء به گونه‌ای بدن یک فرد را به چالش می‌کشد که گویی با او در حال نبرد است و همین درگیری پیش‌رانه‌ی اصلی داستان قرار می‌گیرد. در قصه‌ی «دزدی و هیزی» زن پاکدامنی روزی از خانه بیرون رفت. در راه زمین خورد و پیشانی‌اش کنده شد. روی پیشانی‌اش نوشته شده بود: سرنوشت تو دزدی است و هیزی (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۸: ۵۲۳) برخورد زمین با سر زن گویی امری از پیش تعیین شده‌ست که به تنشی در ادامه‌ی قصه می‌انجامد. در قصه‌ی دیگر با عنوان «تی لنگک» این دیو است که خود را به صورت شیئی (هیزم) در آورده و به جدال با انسان می‌پردازد. در این قصه، زن پادشاه چندین مرتبه لباس

پادشاه را روی هیزم بزرگی می‌اندازد تا خشک شود؛ اما هر بار هیزم تکان می‌خورد و پیراهن به زمین می‌افتد (ر.ک.: همان، ج ۱۸: ۱۰۹).

در میان افسانه‌های خراسان در اوسنۀ «خواب»، ماجرا از اینجا آغاز می‌شود که فردی در خواب می‌بیند که سنگ آسیای میان ده سوراخ شده و به گردن او افتاده و به دلیل سنگینی سنگ در حال خفه شدن است، گویی سنگ دارد او را می‌کشد. وی برای اینکه خوابش تعبیر نشود خانه و کاشانه را ترک می‌کند. بقیه‌ی رویدادها پیامد همین تصویر است (خزاعی، ۱۳۸۵: ۴۰-۴۳).

نبرد انسان - عناصر طبیعی در افسانه‌های ایران و خراسان جنوبی

گاهی عناصر طبیعی به نحوی در داستان ایفای نقش می‌کنند که گویی حقیقتاً به نبرد با انسان برخاسته و او را شکست داده‌اند. مثلاً در قصه‌ی "روباه و شیر" چوپانی در بیابان در حال نماز بود که باد تندی آمد و عبا و مهر و تسبیحش را برداشت و برد و در لانه‌ی روباهی انداخت (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۸: ۶۲۵).

در میان افسانه‌های خراسان نیز در افسانه‌ی «خال» گردبادی درختی را در صحرا از جا می‌کند و درخت به جایی می‌آید که کودکی روی پشته نشسته، کودک را برمی‌دارد و با خود به دریا می‌اندازد (خزاعی، ۱۳۸۵: ۳۲). در افسانه‌ی «درخت رنگ‌به‌رنگ» نیز دو کوه مدام حرکت می‌کنند و به گونه‌ای جلوی راه قهرمان داستان را می‌گیرند (همان: ۱۵۴).

نبرد غیرانسان - غیرانسان

نبرد غیرانسان - غیرانسان در افسانه‌های ایران

دیو/ غول - دیو/ غول: در افسانه‌های ایرانی نبرد موجودات غیرانسانی با یکدیگر نیز قابل مشاهده است. برای نمونه نبرد دیو با غول و دیوها با یکدیگر از نبردهای رایج است. در این موارد، دسته‌ای از دیوها با دسته‌ای دیگر که دشمنانشان محسوب می‌شوند نبرد می‌کنند. در نوع دیگری از این نبردها، دیوی مخفیانه با دختری (انسان) ازدواج می‌کند و خانواده‌ی دیو بعد از دانستن این موضوع سعی در از بین بردن دختر و مبارزه با پسر (دیو) می‌کنند (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۱: ۶۰۶). مبارزه‌ی دیوزادی، که حاصل ازدواج دیو و انسان است، با پدر خود نیز

مقابله‌ی دو دیو محسوب می‌شود. در بین انگیزه‌های دعا و درگیری میان دیوها تقسیم ارث نیز یکی از دلایل پر تکرار درگیری میان دو برادر است (ر.ک.: همان، ج ۱۰: ۲۷۹).

دیو/ غول - حیوان: گاهی نیز رویارویی دیو با یک حیوان روی می‌دهد. این نبرد یا نیابتی است (مانند قصه‌ی پسر و غول بیابان) (ر.ک.: همان، ج ۲: ۲۳۷) یا جدال دیو با حیوانی مثل روباه یا بز (ر.ک.: همان، ج ۳: ۱۴۳) یا نبرد انسانی دیوزاده است با حیوان (ر.ک.: همان، ج ۱۹: ۶۱۷).

حیوان - حیوان: گاهی نیز نبرد دو حیوان بر مبنای سرشت حیوانی آن موجودات صورت می‌پذیرد. به‌عنوان مثال گربه و موش دشمن همیشگی هم هستند و همواره بینشان درگیری وجود دارد و یا نبرد گرگ و بره نیز از همین نوع درگیری‌ها و جدال‌های فطری است (ر.ک.: همان، ج ۱: ۳۷۴). گاهی نیز جدال دو حیوان به واسطه‌ی انسان رخ می‌دهد تا بدین وسیله اتفاق افتادن اموری را پیش‌بینی کنند یا توانمندی شخصی را محک بزنند (مثل جنگ گاو سفید با گاو سیاه) (ر.ک.: همان، ج ۲: ۶۵). ممکن است انسان این نبرد را موجب شود تا درگیری حیواناتی مانند فیل‌ها او را به مقاصد زیاده‌خواهانه‌ی دیگری همچون ساختن تختی از عاج فیل برساند (ر.ک.: همان، ج ۸: ۶۵۳).

نبرد میان حیوانات گاه جنبه‌ی نمادین نیز دارد؛ به‌عنوان مثال در ستیز روباه با شیر، شیر به‌عنوان سلطان جنگل، با قوای بدنی بالا، باز هم بازنده است؛ چون توانایی اندیشیدن و به‌کار بستن مکر و حيله مهم‌تر از توان بدنی است. البته نتیجه‌ی نهایی این جدال در افسانه‌ها متفاوت است و گاه این شیر است که در نهایت با نبوغ خود پیروز می‌شود (ر.ک.: همان، ج ۱: ۵۸). روباه و شغال، نماد طمع و حيله هستند که گاه پیروز نبرد و گاه بازنده هستند. دنائت این موجودات گاه به حدی می‌رسد که بر سر منافع خویش حاضر به قربانی کردن هم‌جنس‌های خود می‌شوند. یافتن غذا نیز یکی دیگر از دلایل درگیری میان حیوانات است. در بخشی از افسانه‌ها، جمعی از حیوانات، غالباً به سرکردگی روباه، به حیوانی هجوم می‌برند و با خورده شدن آن حیوان نوبت به حیوان دیگری از همان جمع می‌رسد. هر بار با تصمیم همه‌ی حیوانات به یک حیوان حمله می‌کنند و این اتفاق تا ماندن یک نفر ادامه پیدا می‌کند (ر.ک.: همان، ج ۶: ۱۷۷).

نبرد غیر انسان - غیر انسان در افسانه‌های خراسان جنوبی

حیوان - حیوان: در افسانه‌های خراسان جنوبی نیز نبردهای موجودات غیرانسانی با هم دیده می‌شود. اما تنها حیوانات هستند که با یکدیگر می‌ستیزند. در داستان «دختر ابریشم‌کش»، پادشاه خواب می‌بیند که دو گاو چاق و لاغر در نبرد با هم هستند و یکی دیگری را می‌خورد و به تشخیص معبر این خواب نشانه‌ی این است که پادشاه کشور همسایه به او حمله خواهد کرد (خزاعی، ۱۳۸۵: ۸۲). در افسانه‌ی «پلنگی از همه رنگی»، روباهی که برای بازگرداندن دختر پادشاه به همسرش آمده بود، توسط سگ‌ها زخمی می‌شود ولی مأموریتش را انجام می‌دهد (همان: ۱۶۸). در همین داستان، پادشاه مجدداً لشکرش را به سمت قلعه‌ی حیوانات می‌فرستد تا دخترش را پس بگیرد؛ اما همه‌ی گرگ‌ها، پلنگ‌ها، شیرها و عقاب‌های بیابان با هم متحد می‌شوند و لشکر پادشاه را تار و مار می‌کنند (همان: ۱۶۹). در افسانه‌ی «هلر و شلر» که روایتی از افسانه‌ی شنگول و منگول است، گرگ، با ورود به خانه‌ی بز، هلر و شلر را می‌خورد و سنگ مدد در زیر سنگ پنهان می‌شود. در روز بعد، بز در نبردی که از پیش با گرگ مقرر کرده‌اند، با شاخ، شکم گرگ را می‌درد و بچه‌هایش را نجات می‌دهد (همان: ۴۰۵ - ۴۰۹).

نبرد حیوان - غیرجاندار / گیاه در افسانه‌های ایران و خراسان جنوبی

در افسانه‌های ایران، گاهی یکی از طرفین، حیوان و طرف دیگر، غیرجاندار یا گیاه می‌باشد. در افسانه‌ی «گنجشک و سنگ»، که روایتی مانند گردو و سنگ است، بعد از کتک خوردن گنجشک از سنگ سؤال و جواب‌هایی درمی‌گیرد که نتیجه‌ای در بر ندارد (ر.ک.: درویشیان و خندان، ۱۴۰۰، ج ۱۲: ۵۴۵). قصه‌ی «انار و کولی» دعوا و ستیز ماهی‌ها (کولی‌ها) را با درخت اناری بیان می‌کند که در جوی آب ریشه زده بود و اسباب مزاحمت برای کولی‌ها فراهم کرده بود. کولی‌ها ریشه‌های درخت را جویدند. طی نقشه‌ای یکی از انارها از جانس گذشت و خود را روی یکی از کولی‌ها انداخت و سرش را شکست. (ر.ک.: همان، ج ۱۷: ۲۷۵). مشابه این افسانه در خراسان جنوبی مشاهده نشد.

نبرد غیرجاندار - غیرجاندار در افسانه‌های ایران و خراسان جنوبی

نبرد بین غیرجانداران هم در افسانه‌های ایران دیده می‌شود. البته نباید فراموش کرد که جنبه‌ی نمادین این افسانه‌ها بیش از جنبه‌ی واقعی، مورد توجه است. در روایت «گردو و سنگ» که در بالا به آن اشاره شد، سنگی سر گردو را می‌شکند و گردو شکایت سنگ را به مادرش می‌برد (ر.ک.: همان، ج ۶: ۱۵۱). در قصه‌ی «خوابی که تعبیر شد» جوانی در خواب دو ستاره را دید که با یکدیگر کشتی می‌گیرند و بعد از تعبیر شدن خواب مشخص شد آن دو ستاره فرزندان جوان بودند (ر.ک.: همان، ج ۴: ۳۷۹). مشابه این افسانه در خراسان جنوبی مشاهده نشد.

حیوانات / غیرجاندار - عناصر طبیعی در افسانه‌های ایران و خراسان جنوبی

در قصه‌ی «موش و پوش و کُلو و کِشتی» بعد از این که این چهار تا یعنی موش و پوش (خس و خاشاک) و کُلو (کلوخ) و کِشتی (قاشق چوبی) با هم دوست شدند، خانه‌ای کاغذی ساختند و تصمیم گرفتند، هم خانه شوند. زمستان شد و باران آمد و سقف خانه‌شان چکه کرد. اول پوش به پشت بام رفت، باد شدید وزید و او را برد و به دره‌ای انداخت. سپس کلوخ به پشت بام رفت. باران به او زد و نرمش کرد. آفتاب داغ بر بدن کشتی زد. کشتی ترک برداشت و قاچ قاچ شد (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۵۰۷). در قصه‌ی «مه‌لوچ» (گنجشک) آمده: «... باد تندی وزید و تمیره مه‌لوچ را پاره کرد. مه‌لوچ هم آنقدر گریه کرد تا از غصه دق کرد و مرد» (ر.ک.: همان، ج ۱۴: ۵۵۱).

نتیجه

انسان همواره برای نجات خود تقلا می‌کند. این تقلا در شرایط مختلف نام‌های عدیده‌ای به خود می‌گیرد؛ گاه جدل با نفس است و گاه جنگ با لشکری از دشمن. در پرتو همین تلاش‌هاست که انسان متولد می‌شود، زنده می‌ماند، شکار می‌کند، تولیدمثل می‌کند، قلمرو تشکیل می‌دهد و برای دفاع از آن با دیگری می‌جنگد. بنابراین بشر همواره و در تمامی ساحت‌های زندگی اجتماعی در حال نبرد است. در این پژوهش کوشش شد که تا حد امکان طرفین نبرد را براساس آنچه در افسانه‌ها آمده، بررسی نماییم؛ به‌ویژه در افسانه‌های خراسان جنوبی با نگاهی به افسانه‌های ایران. براساس آنچه در این پژوهش آمد، نبرد، به اعتبار طرفین آن، در افسانه‌های خراسان جنوبی و ایران عبارت‌اند از:

نبرد انسان - انسان، نبرد انسان - خود (نفس)، نبرد انسان - حیوان (که معمولاً در قالب گیاه پیکرگردانی در حیوانات و گیاهان انجام می‌شود)، نبرد غیرجانداران، نبرد انسان - حیوان/ گیاه، نبرد انسان - موجودات خیالی، نبرد انسان - شیء، نبرد انسان - عناصر طبیعی، نبرد غیرانسان - غیرانسان.

نبرد انسان - انسان خود به انواع مختلفی تقسیم می‌شود. در ابتدا باید این انواع را به نبردهای خانوادگی و غیرخانوادگی تقسیم نمود. در دسته‌ی نبردهای خانوادگی، نخست، نبرد عاشقانه/ نبردهای عاشقانه برای انتخاب همسر قرار می‌گیرد که با بسامد زیادی در افسانه‌ها مشاهده می‌شود و مقدمه‌ی تشکیل نهاد خانواده است. پس از تشکیل خانواده، نبردهای خانوادگی در انواع زیر قابل بررسی است:

نزاع زن - شوهر، دختر - مادر، پدر - فرزندان، پدر - فرزندان، برادر - برادر، پدر/ برادر زن - داماد، مادر شوهر/ خواهر شوهر - عروس، نامادری - فرزند خوانده، نبرد خواهران.

نبرد غیرانسان - غیرانسان نیز با این طرفین در افسانه‌ها قابل مشاهده است: دیو/ گول - دیو/ گول، دیو/ گول - حیوان، حیوان - حیوان، حیوان - غیرجاندار/ گیاه، غیرجاندار - غیرجاندار، حیوان/ غیرجاندار - عناصر طبیعی.

البته این دسته‌بندی برآورد هر دو گروه افسانه‌ها یعنی هم افسانه‌های ایران و هم افسانه‌های خراسان جنوبی است و بازشماری آن‌ها به منزله‌ی وجود آن در همه‌ی افسانه‌ها نیست. به طورمثال، در افسانه‌های ایران نمونه‌هایی از نزاع بین انسان - نفس، نبرد غیر جانداران، و ستیز حیوان - گیاه/ غیر جاندار دیده می‌شود که نمونه‌ای از آن در افسانه‌های خراسان جنوبی مشاهده نمی‌شود.

در افسانه‌ها حتی در درگیری‌های خانوادگی نیز خیر را در سمتی و شرّ را در سمت دیگر می‌توان دید. جدال پدر با فرزند، فرزند با پدر، برادران، خواهرها، مادر با فرزند (پسر/دختر)، نامادری با فرزند همسر (پسر/ دختر)، عمه با برادرزاده، خاله با خواهرزاده، دختر عمو با نامزد شاهزاده، درگیری با دیوها، جنگ دیوها با هم. جنگ حیوانات، جنگ اشیا و ... همه و همه در دو جبهه‌ی مقابل خیر و شرّ اتفاق می‌افتند. نکته‌ی درخور توجه در روایت‌های عامه اثرگذاری زنان در قصه‌هاست. زنان در افسانه‌های ایرانی را می‌توان در چهار دسته قرار داد: ۱- زنانی زیبا و دست

نیافتنی که خود منفعل‌اند اما راه پر پیچ و خمی را پیش پای پهلوانان یا رقیبان عشقی‌شان می‌گذارند؛ ۲- زنانی پهلوان و پیکارگر که دوشادوش شوی خود می‌جنگند؛ ۳- زنانی زیرک و هوشیار که از فتنه‌ها و مصیبت‌ها با هوشمندی خود جان سالم به در می‌برند؛ ۴- زنانی طماع و حقه‌باز که دیگران را قربانی منفعتهای شخصی خود می‌کنند؛ چه پیرزنان جادوگری که میان عاشق و معشوق را بر هم می‌زنند و چه کنیزان سیاه رویی که کمر به حذف شاهدخت و ازدواج با شاهزاده بسته‌اند.

در افسانه‌های خراسان جنوبی زنان اغلب مطیع‌اند و ستیز میان زن و شوهر، دختر و مادر، مادرشوهر/خواهرشوهر - عروس کم و قریب به صفر است و تنها زنانی که با هم در حال ستیزند خواهران هستند. در افسانه‌های خراسان جنوبی خانواده به‌عنوان کانون احترام و اعتماد تعریف می‌شود و جدال‌های خانوادگی محدود هستند. ستیزهای اسطوره‌ای و فرهنگی همچون جدال پدر و فرزندان یا جدال نامادری و فرزندخوانده در افسانه‌های خراسان جنوبی همچون افسانه‌های ایرانی به وفور مشاهده می‌شوند. نبردهای غیرخانوادگی در افسانه‌های خراسان جنوبی و افسانه‌های ایرانی مطلب پرتکراری است. جدال با نفس در افسانه‌های خراسان جنوبی اتفاق نمی‌افتد.

دیوها، حیوانات، پریان و غیرجانداران از دیگر حریفان نبرد هستند که ممکن است طرف درگیری‌شان انسان باشد یا نباشد. از بین موجودات خیالی در افسانه‌های ایرانی دیوها کنشگر منفی به شمار می‌آیند و پریان نقطه‌ی مقابل آن‌ها هستند. دیوها با قدرتی فراتر از حد عادی ظاهر می‌شوند اما همین کنشگری منفی و قرارگیری در دسته‌ی شر سبب تسلیم نهایی آن‌ها می‌شود. قهرمان قصه بعد از غلبه بر دیو دیو از جانش می‌گذرد و دیو به‌عنوان جان‌فدا و غلام در رکاب وی می‌جنگد. در افسانه‌های خراسان جنوبی دیوها جلوه‌ی منفی ندارند و یاری‌گر انسان به شمار می‌روند.

انسان‌ها، پریان، دیوها و حیوانات گاه از کالبد خود جسته و در کالبد دیگری نشسته‌اند؛ این پیکرگردانی ممکن است خودخواسته و توسط خود شخص یا بر اثر سحر و جادو و توسط دیگری انجام شده باشد و یا تناسخی پس از مرگ باشد. با این اوصاف پیکرگردانی در نبرد هم موضوعی

مجزاست و هر یک از طرفین نبرد ممکن است قبل از نبرد، حین نبرد و یا بعد از نبرد تغییر شکل داشته باشند.

نبرد انسان با حیوان/ گیاه و بالعکس در افسانه‌های ایرانی و خراسان جنوبی اتفاق می‌افتد. انسان‌ها معمولاً غالب بر حیوانات و مسلط بر آن‌ها تعریف می‌شوند. انسان‌ها حیوانات را فدای خواسته‌ها و نیازهای خودشان می‌کنند؛ حال آن‌که برخوردشان با گیاه مقدس‌پندارانه و از روی احترام است. در افسانه‌ها هر گاه انسانی گیاهی را از بین ببرد، سزای آن را می‌بیند. برخورد انسان و اشیا هم در افسانه‌های ایرانی و هم در افسانه‌های خراسان جنوبی قابل مشاهده است. گاهی دیو در هیئت شیء ظاهر می‌شود و ستیزی میان او و انسان در می‌گیرد. عناصر طبیعی نیز گاهی اوقات در تضاد و جدال با انسان قرار می‌گیرند. در هر دو گروه افسانه‌های بررسی شده نمونه‌هایی از این نوع ستیز مانند ستیز باد، طوفان، کوه با انسان رؤیت شد. اما نمونه‌هایی از جدال حیوان - غیرجاندار/ گیاه و غیرجاندار - غیرجاندار در افسانه‌های خراسان جنوبی دیده نشد.

تعارض منافع: هیچ گونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

- آموزگار، ژاله (۱۳۷۱). دیوها در آغاز دیو نبودند. کلک، ۳(۳۰)، ۱۶ - ۲۴.
- اربابی، علی (۱۳۹۰). *آیین پهلوانی، جوانمردی (فتوت) و عیاری*. تهران: زوار.
- انصاری، زهرا، زارعی، بدریه، و نورقایدزاده خمیری، محمد (۱۳۹۶). پیکرگردانی حیوان - انسان و انسان - حیوان در فرهنگ افسانه‌های مردم ایران. *پژوهشنامه فرهنگی هرمزگان*، ۸(۱۳)، ۹۳ - ۱۳۴.
- براتی، پرویز (۱۴۰۱). *دیونامه*. تهران: چرخ.
- براهنی، رضا (۱۳۹۳). *تاریخ مذکر*. تهران: نگاه.
- خزاعی، حمیدرضا (۱۳۸۵). *افسانه‌های خراسان جنوبی بیرجند*. مشهد: ماه‌جان.
- درویشیان، علی اشرف، و خندان، رضا (۱۴۰۰). *فرهنگ افسانه‌های مردم ایران*. تهران: ماهریس.
- دلاشو، م. لوفلر (۱۳۸۶). *زبان رمزی قصه‌های پریوار (ترجمه جلال ستاری)*. چ ۲. تهران: توس.
- ذبیح‌نیا، آسیه، و اکبری، منوچهر (۱۳۹۲). *تراژدی در اساطیر ایران و جهان*. تهران: سخن.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۳). *معشوقان جنگجو در منظومه‌های عاشقانه و افسانه‌های عامه*. دو فصلنامه زبان و ادبیات فارسی، ۲۲(۷۷)، ۹۱ - ۱۱۴.
- رستگار فسائی، منصور (۱۳۸۳). *پیکرگردانی در اساطیر*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سرامی، قدمعلی (۱۳۷۳). *از رنگ گل تا رنج خار*. چ ۲. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- سعادت، مصطفی (۱۳۹۸). *شیوه‌های انتقال قدرت در اوسنه‌های عامیانه ایران*. *مجله مطالعات ایرانی*، ۱۸(۳۵)، ۱۴۹ - ۱۷۵.
- شادروی‌منش، محمد، و گیلکی، رضا (۱۴۰۳). *بازتاب آیین پهلوانی کشتی گرفتن در ازدواج در داستان‌های عامیانه فارسی با تکیه بر داستان‌های حسین‌قلی مستعان*. *مجله مطالعات ایرانی*، ش ۴۵، ۱۸۵ - ۲۰۳.
- فروید، زیگموند (۱۳۹۰). *تفسیر خواب (ترجمه شیوا رویگریان)*. چ ۴۴. تهران: مرکز.
- فریزر، جیمز جرج (۱۳۹۹). *شاخه زرین (پژوهشی در جادو و دین)* (ترجمه کاظم فیروزمند). چ ۱۳. تهران: آگاه.

قاسمی، زهرا (۱۴۰۰). *تحلیل تطبیقی اسطوره‌های برادرکشی و فرزندکشی در فرهنگ ایران، یونان و روم* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی). دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

کشاورز، سودابه، تاج‌واردی، زرین، و رضایی دشت‌ارژنه، محمود (۱۴۰۰). *بازتاب ایزدان اساطیری جنگ در افسانه‌های استان‌های چهارمحال و بختیاری، لرستان و کهگیلویه و بویراحمد. فرهنگ و ادبیات عامه، ۷(۲۸)، ۱-۲۲.*

محبوب، محمدجعفر (۱۴۰۱). *ادبیات عامیانه ایران* (به کوشش حسن ذوالفقاری). چ ۸. تهران: چشمه.

هینلز، جان راسل (۱۳۹۱). *شناخت اساطیر ایران* (ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی). چ ۱۶. تهران: چشمه.